

ПОЛІТЕКОНОМІЯ

УДК 3.071:330.101

Василь Лагутін

СТАБІЛЬНІСТЬ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ: ДОСВІД МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Проаналізовано проблеми стабільного суспільного розвитку у контексті міждисциплінарного дослідження, виявлено основні чинники забезпечення соціально-економічної стабільності в українському суспільстві. У статті розглядаються пріоритетні завдання переходу до нових моделей суспільної стабільності в Україні, а також пов'язані із ними економічні ризики і обмеження.

Ключові слова: стабільність, нестабільність, суспільний розвиток, моделі суспільного розвитку, цінності, середній клас, олігархія

JEL: A120, O110.

Сучасні кризові економічні та соціально-політичні процеси в Україні виявили гострі проблеми розвитку нашого суспільства, які стали наслідком як загальних глобалізаційних викликів, так й особливих національних суперечностей. Більш чітко проявилися недоліки, пов'язані із фактичною відсутністю стратегії суспільного розвитку у контексті підтримання стабільності, забезпечення стійкості і рівноваги. Сьогодні обґрунтовані відповіді на питання про природу нестабільності в сучасному українському суспільстві та шляхи її подолання вітчизняна наука, по суті, не дала.

Питанням соціально-економічного і суспільного розвитку, в т.ч. й у контексті стабільності (нестабільності), присвячені праці відомих вітчизняних економістів: Т. Артьомової (2015), А. Гальчинського (2015), В. Гейця (2009, 2015), А. Гриценка (2016), П. Єценка (2014), М. Зверякова (2015), С. Корабліна (2016), А. Філіпенка (2016) та ін. В основу цього дослідження покладені міждисциплінарні теоретичні підходи, які пов'язані із аналізом суспільних явищ із залученням як економічної теорії, так і соціології, політології, етики, метафізики, феноменології та інших суспільних наук (Базилевич, Ильин, 2010; Геєць, 2009; Мазараки, Ильин, 2004; Мазараки, 2010). При цьому використані ідеї так званої гуманістичної економічної теорії (Lutz, Lux, 1988), економічної етики (Козловски, 1999; Rothbard, 1998; Ulrich, 1987), різних видів праксіологічних теоретико-економічних підходів (Мизес, 2008; Ротбард, 2009), соціоекономіки (Etzioni, 1988; Геєць, 2009. С. 317–464). Як вказував К. Боулдінг: "Усі суспільні науки в дійсності вивчають різні аспекти однієї-єдиної соціальної системи, яка являє собою сукупність усіх людей плюс зміни, які ці люди здійснили в минулому і здійснять у майбутньому" (Боулдінг, 2002. С. 907). Економіка об'єктивно включена у більш широкий комплекс соціальних, політичних, культурних і владних відносин.

Лагутін Василь Дмитрович (Lagutin-vd@ukr.net), д-р екон. наук; проф.; зав. кафедри економічної теорії та конкурентної політики Київського національного торговельно-економічного університету.

© В.Лагутін, 2017

Безумовно, міждисциплінарне дослідження пов'язане з втратою деякої частини аналітичного потенціалу кожної із задіяних наук, а також загрожує певною втратою строгості і визначеності, властивих власне політико-економічному аналізу (Автономов, 1998. С. 200). Однак методологічні вигоди від використання міждисциплінарних підходів все ж більш очевидні, ніж їхні недоліки. Що спробуємо й довести у цій публікації.

Метою статті є розгляд сутності стабільного суспільного розвитку та обґрунтування стратегічних напрямів його забезпечення в Україні.

Для реалізації визначеної мети важливим є принцип "об'єктивного дослідження об'єктивної дійсності". Загроза досліджувати не дійсні об'єктивні суспільні процеси, а придуману "не-реальність" існує завжди. А в умовах гострих соціально-політичних збурень, коли ідеологічні підходи виходять на перший план, така загроза лише посилюється. І справді – для чого говорити про неприємні, але об'єктивно обумовлені проблеми суспільного розвитку? Об'єктивний аналіз об'єктивної реальності в цих умовах стикається із значними труднощами. Необ'єктивний аналіз – прямий крок до некритичної апології. Втрата відчуття реальності призводить до ненаукових висновків в процесі досліджень. Без об'єктивності дослідження неможливо обґрунтувати дійсно наукові рекомендації щодо поліпшення соціально-економічної ситуації в суспільстві.

Суб'єктивне прикрашування об'єктивного стану суспільства (або протилежне – суб'єктивне погіршування об'єктивної дійсності) можна вважати своєрідною "втечею" науковців від реальності.

Щодо змісту статті, то вона має свою внутрішню логіку:

- на першому етапі розглянуті сутність і моделі стабільного суспільного розвитку в контексті міждисциплінарного дослідження;

- на другому етапі визначені особливості проявів суспільної нестабільності в сучасній Україні і виявлені національні програми, що обумовлені необхідністю стабільного суспільного розвитку.

Під стабільним суспільним розвитком будемо розуміти такий динамічний стан суспільства, за якого існує усталена збалансованість інтересів соціальних груп і членів суспільства, відповідність і узгодженість між економічною, соціальною і духовною (гуманітарною) сферами. Згадаємо, що ще Т. Парсонс підкреслював безпосередній зв'язок стабільності суспільства із солідарною відповідальністю його членів: "Жодне суспільство не може підтримувати стабільність перед різними потребами і напруженнями доти, доки інтереси різних громадян не пов'язані солідарністю, а також внутрішньою лояльністю і зобов'язаннями" (Парсонс, 1998. С. 36). При цьому суспільство уявляється як система, побудована на поєднанні рівнобічних "дій і станів", а розвиток суспільства оцінюється з точки зору можливостей для досягнення системи (ієрархії) цілей. Тут можна говорити про існування своєрідного економічного гомеостазу суспільної стабільності як механізму підтримання в певних межах значень істотних параметрів цієї стабільності. Проблематика суспільної стабільності в такому ракурсі відповідає поняттю "нормальна життєдіяльність людського суспільства", яке ввів ще А. Маршалл (Маршалл, 1993. С. 56).

Висока стабільність суспільства передбачає високий рівень спротиву небажаним збуренням як усередині, так і поза суспільною системою. Суспільна стабільність ґрунтується на сукупності нестійких рівноваг між системоутворювальними і системоруйнівними процесами. Звідси впливає важливість таких категорій (це споріднені, або парні категорії), між

якими встановлюється органічний взаємозв'язок, як: "стабільність (нестабільність) – рівновага (нерівновага)". Ці категорії описують зрештою одне суспільне явище, але з різних боків. Перша є змістовною характеристикою і вказує на якісні параметри, друга – вказує радше на оцінку суспільного стану в кількісних показниках.

Стабільне суспільство – це суспільство, яке розвивається, але одночасно зберігає свою стійкість; суспільство, в якому налагоджений механізм змін в умовах зовнішніх і внутрішніх впливів. Суспільний розвиток в напрямі досягнення вищого рівня стабільності здійснюється шляхом реформування як природного еволюційного процесу самооновлення суспільної системи.

Важливо усвідомлювати, що в сучасних умовах стабільний суспільний розвиток здійснюється за умов глобальної економіки, яка інтегрує національні економіки на базі загальних цінностей. Індивід, його права, гідність та свободи стають у сучасному суспільстві найвищими глобальними цінностями. Водночас глобалізація посилює загрози деформації національної ідентичності, руйнації архетипів національної культури й ментальності.

Нестабільний суспільний розвиток характеризується наявністю нерівноважної соціально-економічної ситуації, погіршенням життя людей, занепадом соціальної та духовної сфер тощо. У нинішніх умовах загрози нестабільного розвитку в Україні обумовлені впливом ряду чинників (факторів ризику) – як зовнішніх (несприятлива геополітична ситуація, валютно-фінансова нестабільність, надмірна залежність від світових сировинних ринків), так і внутрішніх (високий рівень корупції, олігархізація економіки, тінізація, гострі структурні диспропорції, кризове падіння виробництва).

В основу подальшого дослідження покладено дво-, три- і чотириланкові моделі стабільності суспільного розвитку в Україні:

- дволанкова модель: економіка – соціум;
- триланкова модель: індивід – ринок – держава;
- чотириланкова модель: нація – середній клас – бізнес – олігархія.

Перша модель стабільного суспільного розвитку характеризується дезуб'єктивізованим підходом, в якому не розглядаються інтереси взаємодіючих індивідів та їхніх груп. Друга й третя моделі дозволяють подолати цей недолік дослідження стабільного суспільного розвитку. Такий підхід підвищує рівень реалістичності міждисциплінарного аналізу. У третій моделі з'являються своєрідні мегасуб'єкти – провідні діючі особи соціально-економічного розвитку України. У цих мегасуб'єктів формуються і проявляються специфічні інтереси, які неможливо редукувати до інтересів окремих індивідів. Серед мегасуб'єктів відсутні наймані працівники (наймана праця), що пов'язано з їх реально низьким впливом на суспільні процеси в Україні.

Щодо моделі "економіка – соціум", то у будь-якому суспільстві існує взаємозв'язок та взаємозалежність між економічними, соціальними і духовно-гуманітарними явищами та процесами, взаємозумовленість їхньої динаміки і спрямованості. Успіхи в економіці – гарантія соціальної стабільності в суспільстві. Соціум не може існувати поза економікою. І навпаки, економічна криза – найперший чинник проявів соціальних і духовних негараздів суспільства. У будь-якому суспільстві об'єктивно існують соціально-економічні обмеження, що ставлять "людську" межу системі реформування економіки, масштабам і глибині можливих економічних змін.

Для сучасного розуміння моделі стабільного суспільного розвитку характерний перехід від дволанкової дихотомії "ринок – держава" до більш складної та цілісної теоретичної конструкції "індивід – ринок – держава". Ди-

хотомія "ринок – держава" не може знаходити форму свого вирішення поза реалізації інтересів суб'єкта – людини. Людиноцентризм в умовах ринку – це індивідуалізація відносин обміну, конкурентні засади розвитку особистості.

Абстрактно-раціональний homo economicus з його простими мотиваторами економічної поведінки вже не влаштовує сучасну суспільну науку. Центр ваги переміщується у бік живої людини з її реальними справами, цінностями і поглядами. Центральними етичними проблемами ринку сьогодні є особиста безпека людини, її свобода, права, гідність, чесність і порядність. Забезпечити людську гідність чисто політичними рішеннями поза вирішенням назрілих соціально-економічних проблем неможливо. Очевидно, що досягнення ефективної суспільної стабільності потребує критичної маси творчих особистостей, їхньої дієвої економічної самореалізації.

Забезпечення стабільного суспільного розвитку не може не спиратися на ринкові форми організації суспільного виробництва. Людство не знає іншого, більш ефективного шляху оптимізації інтересів суспільних суб'єктів, крім добровільного обміну результатами економічної діяльності на ринку, конкуренції вільних незалежних в економічному сенсі індивідів, які свідомо прагнуть до власного благополуччя. Ринок вільної конкуренції давно пішов у минуле, однак як теоретичний конструкт – цей ринок залишається, і його методологічне значення в системі сучасної економічної теорії не зменшується.

Вирішальну соціоетичну роль в умовах ринку відіграє свобода вибору, прийняття рішень та дії на підставі цих рішень. Очевидно, якщо етичні процеси здійснюють істотний вплив на хід економічного розвитку, то поза ними ринковий механізм не може забезпечити отримання збалансованих і ефективних результатів. Проте постає й проблема: чому в умовах добровільних взаємних зв'язків між суб'єктами обміну можливі нееквівалентні ринкові зв'язки, коли результати одних суб'єктів від ринкового обміну значно перевищують результати інших. Тут важливу роль відіграє можливість включення поняття реципрокності (взаємність, дарування) в теорію зв'язків між індивідами у сфері ринкової діяльності.

Реципрокність – це особливий спосіб включення матеріальних та інтелектуальних благ в економічний оборот, який багато в чому альтернативний ринковим зв'язкам, але на практиці невіддільний від них. Для соціології важливо через поняття реципрокності описати особливий клас соціально-економічних процесів і явищ, які прямо не включаються у традиційні фази обміну і розподілу (перерозподілу). Як відомо, К. Поланьї розмежовував поняття "реципрокність", "перерозподіл" і "обмін" (Поланьї, 2002. С. 69). Проте в умовах розвинутих ринкових відносин реципрокність як переміщення на основі дару не є абсолютно відокремленою від обміну (ринку); ринковість проявляється в реципрокності¹. В умовах тіньової економіки реципрокність все більше пов'язується із прямим обманом. Хіба можна трактувати інакше різного роду грошові "дарунки" у конвертах? Тут слід говорити про моральні відчуття індивідів, що виникають у результаті обману. Обман – те, що принижує гідність індивідів, чинник появи масової недовіри до всього. Соціально-

¹ Заслугує на увагу публікація О. Глуценко з проблем реципрокності (2016). Проте авторка надто широко трактує це поняття – спочатку, по суті, як нееквівалентний обмін, а потім як якийсь абстрактний загальний реципрокний обмін. Реципрокність у ринкових умовах стає однією із можливих форм нееквівалентного обміну, не "перекриваючи" відносин перерозподілу.

економічний обман як форма оберненої реципрокності в тіньовому господарстві – це принизливо низькі і зарплати, і пенсії. При переважанні негативної та оберненої реципрокності формується група індивідів із необґрунтованими наддоходами і одночасно розширюється масив бідності.

Ринок і ринковий механізм постійно еволюціонують, ускладнюється їхній зміст і структура, внаслідок чого формуються нові чинники їхнього ускладненого розвитку. Ринок – надзвичайно динамічне утворення; внаслідок своєї внутрішньої конкурентної субстанції він найкраще з усіх економічних інститутів відповідає на нові виклики, з якими стикається суспільство. І тут центральним пунктом є ефективність ринкової самоорганізації. Ринок розвивається на основі постійних біфуркацій – зміни (збільшення) кількості динамічних станів, які самі по собі не є стійкими (Евстигнеева, Евстигнеев, 2010).

У сучасних демократичних суспільствах держава не протиставляє себе ринкові, а сприяє його розвитку у бік ефективної трансформації на основі цілеспрямованої побудови інноваційних ринків, стимулювання виробництва високотехнологічних наукомістких товарів і послуг, орієнтованих на індивідуального споживача, сприяння поширенню мережевих моделей ринково-конкурентних відносин, інтеграції цифрових технологій на всіх етапах процесу виробництва й обміну (включаючи логістичне просування товарів і послуг до споживачів) тощо. Держава в Україні сьогодні займається іншим – лише вчиться використовувати традиційні інструменти регулювання ринків у загальних суспільних інтересах, а не в інтересах окремих олігархів.

У сучасній українській економіці переважає не економічне, а адміністративне регулювання ринкових відносин. Це пов'язано з надмірно широкою регуляторною роллю держави. Стає дедалі більш очевидним, що суспільна стабільність – необхідна умова громадянської довіри до державної влади з позицій її відповідальності за формування ефективних ринкових відносин.

Стабільний суспільний розвиток передбачає збалансованість інтересів та дій правової держави і суб'єктів конкурентного ринку, які у своїй взаємодії здатні "врівноважувати" один одного, утворюючи ефективні форми соціально-економічної організації суспільства. Порушення рівноваги між державою і ринком неминує веде до соціоекономічної деструкції в суспільстві. Влада ринку стає набагато сильнішою за владу держави, а держава не здатна виконувати функції "пускового механізму" для успішної самореалізації індивідів.

Щодо моделі "нація – середній клас – бізнес – олігархія", то її вибір був вимушеним для України. За умов перманентної кризи національної економіки та обмеженості можливостей протидії корупції влада олігархічного капіталу стала в Україні об'єктивною реальністю, а інтереси нації, середнього класу і бізнесу відійшли на другий план.

Після революційних подій 2014–2015 років, які мали національно-визвольний характер, в Україні був зроблений значний крок уперед у формуванні політичної нації. Сьогодні не можна розглядати процес стабільного суспільного розвитку поза реалізацією інтересів нації. У кінці ХХ – початку ХХІ століття національно-етнічні проблеми набули глобального (універсального) характеру. Особливо гостро вони постали в нових незалежних державах, що утворились на території колишнього СРСР. Значущість національних інтересів є імперативною, що невіддільно від об'єктивного посилення впливу нації, національної культури і традицій на хід і результати суспільного розвитку.

У прогресивній соціальній структурі нації центральне місце займає середній клас, тобто ті верстви населення, які забезпечують умови свого життя на основі пріоритету власності та інтелектуальної праці. Характерними рисами способу життя представників середнього класу є особиста відповідальність і активна участь у конкуренції за краще місце в суспільстві. Саме представники середнього класу здатні власноруч забезпечувати собі умови гідного життя. Середній клас не вимагає патерналістського захисту з боку держави, навпаки, всі його дії спрямовані на особисте самоутвердження, що дозволяє забезпечити цивілізовані умови життя.

Саме представники середнього суспільного класу – люди із відповідними доходами і розвинутими потребами – дійсно не залежать від прихильності держави. В суспільстві, де середній клас не становить більшість населення, реальна демократія завжди буде під загрозою.

Забезпечення суспільної стабільності невіддільне від наявності і розвитку ефективного цивілізованого бізнесу (підприємництва). Відповідальність приватного підприємця перед суспільством реалізується шляхом розвитку виробництва, продуктивного інвестування, створення нових робочих місць, якісного задоволення суспільних потреб тощо. На жаль, ще з початкових етапів формування ринкового господарства в Україні в поведінці підприємців почали переважати риси психології тимчасового "фаворита", зорієнтованого на швидку наживу за будь-яку ціну. У цьому зв'язку можна згадати слова Г. Форда – одного із найяскравіших і найвідоміших підприємців в історії людства: "Робити справу на основі чистої наживи – справа вищою мірою ризикована. Завдання підприємця – виробляти для споживання, а не для наживи чи спекуляції. Варто зрозуміти народу, що виробник йому не служить, і кінець його вже недалекий" (Форд, 1989. С. 68). Завдання підприємництва – організувати ефективне виробництво, вміло управляти (наявність ефективного менеджменту) і наповнювати ринок високоякісними товарами і послугами.

У нинішніх умовах істотний вплив на формування суспільної стабільності в Україні здійснює олігархічний бізнес. Олігархія сформувалась шляхом швидкого збагачення окремих приватних осіб, "близьких" до державної влади, часто шляхом прямого перетікання прав власності на капітал від держави до цих осіб. Олігархи, як підкреслює А. Гриценко, паразитують на системі "власність – влада" (Гриценко, 2016. С. 16). В Україні олігархія формувалась під прямим контролем влади в тих сферах національного господарства, де були виключені конкурентні функції ринку, насамперед, ринкове ціноутворення. Сама держава та її регулятори при цьому "приватизуються", або захоплюються, за Дж. Стіглером (1971. Р. 3), олігархічним капіталом. Олігархія як окрема ланка моделі стабільного розвитку суспільства повинна в Україні трансформуватися в складову частину бізнесу як великий бізнес, що розвивається поза державних преференцій.

У чотириланковій моделі стабільного суспільного розвитку в Україні ланка "олігархія" в перспективі замінюється на ланку "наймана праця". Однак це дуже складний процес, який передбачає серйозні зрушення в соціально-економічній структурі українського суспільства – зміцнення політичної і профспівкової гілок суспільного представництва найманих працівників, більш чітку ідентифікацію економічних інтересів осіб найманої праці. Розділяючи притаманний сучасному суспільствознавчому дискурсу скепсис від-

носно нинішньої суспільної значущості і ролі найманих працівників, все ж вважаємо за необхідне якомога скоріше подолати надто низький вплив осіб найманої праці на суспільні процеси в Україні. Це неможливо зробити поза формуванням відповідних суспільних каналів задоволення їхніх потреб і вимог, законних можливостей відстоювати свої права. Все це передбачає наявність в суспільстві адекватних демократичних інститутів, які можуть відображати інтереси цієї суспільної групи, тобто більш високий рівень розвитку всього громадянського суспільства, а отже, зовсім інше розуміння сутності суспільної стабільності. Лише на цій основі можливе формування збалансованої соціальної структури нашого суспільства.

Із погіршенням соціально-економічного становища в Україні варіанти трансформації моделей суспільної стабільності обмежуються, а можливості – звужуються. Одночасно посилюється непередбачуваність суспільного розвитку. "Вікно вибору" при цьому стає суттєво звуженим.

Щодо нестабільності в суспільстві, то вона виникає внаслідок нерівноважної розбалансованості соціально-економічної системи. Дисбаланси в суспільстві – між людиною і суспільством, економікою і соціумом, ринком і державою, групами інтересів суб'єктів економічних відносин, виробництвом, обміном і споживанням тощо – є основною причиною суспільної нестабільності. Нестабільність – прямий крок до соціальної нерівності, недовіри і конфліктів у суспільстві. У сучасному українському суспільстві рівень конфліктогенності є дуже високим. Гострі конфлікти, пов'язані із наявністю суспільної нестабільності, є типовими для країн з нестійкою соціально-економічною системою. Для України нерівномірний розподіл благ і приватної власності, панування монополій, низькі доходи, корупція є характерними ознаками суспільної нестабільності.

Цілісна соціально-економічна політика, адекватна параметрам суспільної стабільності, механічно розпалася в Україні на дві відособлені складові – економічну і соціальну. Причому що гірше ситуація в економіці, то більше "зростає" значущість соціальної політики, реальні ресурси на реалізацію якої фактично скорочуються.

Негативні кризові явища в українській економіці призводять до розбалансування суспільної рівноваги, до соціально-політичної напруженості, а також до непередбачуваних соціальних наслідків. Результатом впливу несприятливих факторів економічного та інституційного характеру стають такі зміни соціальної стратифікації, як: збільшення чисельності бідного населення, відсутність зростання кількості середнього класу, гальмування соціальних ліфтів, які забезпечують вертикальну мобільність індивідів, збереження надлишкової за своїм масштабом соціально-економічної нерівності, яка болісно сприймається значною більшістю українського населення та ін.

Диференціація життєвого рівня населення – вагомий проблемний показник для України. Різкі відмінності в способі життя розколюють суспільство. Соціальна нерівність стає значущим фактором суспільної нестабільності. Т. Пікетті писав: "Конкретна, жива реальність нерівності очевидна всім, хто відчуває її на собі і, зрозуміло, породжує різкі і суперечливі політичні судження. Питанню про розподіл багатства завжди буде притаманний цей неминуче суб'єктивний і психологічний вимір, який має політичний, конфліктний характер..." (Пікетті, 2016. С. 21).

Нестабільність суспільного розвитку в Україні сьогодні визначається умовами наявної макроекономічної моделі розвитку малої відкритої економіки з підвищеною фінансово-валютною турбулентністю. Ситуація в українській економіці (йдеться про посилення суспільної нестабільності) розвивається за однаковим негативним сценарієм кожного разу після падіння цін на традиційні товари вітчизняного експорту на глобальних ринках. Макроекономічні детермінанти суспільної стабільності (нестабільності) в Україні обумовлені глобальними циклами на світових ринках сировини. Як підкреслює С. Кораблін: "Фази економічного циклу України, стан її фінансів, бюджету і валютного курсу гривні значною мірою визначаються сировинним характером національного виробництва" (Кораблін, 2016. С. 84). Періоди суспільної стабільності, як правило, збігаються з тенденцією до підвищення цін на світових сировинних ринках, а періоди нестабільності – з тенденцією до зниження світових цін на сировину. Очевидним є висновок: суспільне благополуччя України в нинішніх глобалізаційних умовах визначається кон'юнктурою тих світових сировинних ринків, де реалізуються вітчизняні експортні товари.

Сучасний стан глобалізації спонукає Україну до формування моделі суспільного розвитку, побудованої на трудовій міграції членів суспільства за кордон. Фактом є те, що постійне перебування цієї частини населення в Україні створювало б серйозні виклики для дотримання внутрішньої суспільної стабільності. Виїжджають на працю за кордон зазвичай реальні або потенційні представники середнього класу. Українські працедавці не здатні забезпечити їх робочими місцями з більш-менш прийнятною заробітною платою.

Соціоекономічна модель масового експорту робочої сили (дешевої за мірками країн ЄС) є об'єктивною для сучасного українського суспільства. На жаль, такою є макроекономічна логіка суспільного розвитку, в межах якої й можна вирішувати сьогодні проблему забезпечення суспільної стабільності в Україні.

Модель розвитку з орієнтацією на трудову міграцію середнього класу призводить до постійного "розмивання" і "вимивання" цього класу із суспільного життя в Україні. Наявність внутрішньої нестабільності лише активізує ці процеси. Для середнього класу в кризових умовах реально обмежуються умови для власної самореалізації. Багато індивідів не здатні в українських реаліях довести свою самодостатність. В цьому плані можна пригадати відомий критерій Р. Мертона про "втрату самоповаги" (2006. С. 175) для пояснення факторів "виходу" індивідів із розряду представників середнього класу. При цьому втрачається відчуття власної соціальної значущості та власної гідності.

Масштаби корупції, фіскального силового тиску на малий і середній вітчизняний бізнес практично не зменшуються. Корупція – типова соціоекономічна проблема нерозвинутого адміністративного ринкового господарства. Працювати в Україні за формальними правилами, закріпленими в законах, вже давно є не вигідним. У "тіні" працює величезна маса людей, які мусять виживати. Середній клас готовий прийняти розумні правила гри в економіці, але йому держава не пропонує цього. В Україні в останні роки, по суті, не ухвалюються закони, спрямовані на стимулювання легальної економічної активності громадян.

Вітчизняна суспільна наука переконана, що розвиток України сьогодні вступив у дуже важливу і разом з тим критичну фазу. Старі інституційні

структури – від низу до верху, що формувалися, по суті, для обслуговування олігархічного капіталізму, вже не можуть більш-менш нормально функціонувати. Нові інститути народжуються з великими труднощами шляхом подолання зовні пасивного, але насправді досить гострого спротиву старих політико-економічних структур. Суцільно і масово відбувається підміна дійсно нового за змістом новітнім лише за формою. Скептицизм щодо можливостей вирішення назрілих соціально-економічних проблем стабільного розвитку за рахунок різного роду маніпулятивних суспільних моделей в Україні є очевидним. Як би майстерно не використовувалися владою технології маніпуляцій суспільною думкою, їхні можливості обмежені.

На перший план сьогодні виходить завдання розроблення і реалізації національних програм забезпечення суспільної стабільності як базису наступного прискореного розвитку нашої економіки і суспільства. Ці національні програми мають сформувати дієву систему антикризових заходів, що не дозволить допустити неконтрольованого розвитку суспільства. Саме в цьому реально полягатиме прагматизм української державної політики.

Складність проблеми забезпечення належної стабільності суспільного розвитку України проявляється в існуванні різних (полярно різних) точок зору на соціально-економічну політику української влади. Ситуація ускладнюється тим, що для виходу на новий рівень суспільної стабільності необхідно пройти складний постреволюційний етап, який є достатньо важким і болісним. Цей етап передбачає обов'язкову реалізацію національних інтересів України (які спочатку мають бути ідентифіковані) в несприятливому зовнішньому політичному, економічному та інституційному середовищі. Дисперсія ідентичності національних інтересів – реальна проблема нашого суспільства.

Зміст національних інтересів розкривається насамперед через категорію цінності². Цінність – одна з основних соціоетичних категорій. Як пише П. Козловські: "Етика претендує на те і прагне до того, щоб пронизати всі сфери діяльності ціннісними орієнтаціями" (1999. С. 17).

У широкому розумінні цінність характеризує значущість предметів і явищ з точки зору їхньої відповідності (невідповідності) потребам суб'єктів суспільного життя (і насамперед – людини). У більш вузькому розумінні цінність – це певні моральні та етичні вимоги, які ставлять суб'єкти суспільного життя до процесів, явищ і об'єктів реальної дійсності. Цінності зумовлюють моделі поведінки як окремих індивідів, так і соціальних груп. Гж. Колодко зазначає: "Цінності – це людські (індивідуальні, сімейні, групові, соціальні, національні, цивілізаційні) ідеали, сподівання і прагнення, які через систему мотивації здійснюють вплив на рішення, що приймаються" (2014. С. 33). Прогресивна зміна цінностей – це основний шлях запуску реформи національних інститутів. У цьому плані відзначимо думку Е. Лібанової про те, що основною підмогою суспільного прогресу є узгодженість політичних рішень із ціннісними орієнтаціями населення через вплив на соціальні настанови, з одного боку, та їх урахування в політиці –

² Цінності – одна із основних понятійних універсалій філософії, яка означає у найбільш загальному вигляді неформалізовані "атомарні" складові найглибшого шару інтенціональної структури особистості, що конституують її внутрішній світ як "унікально-суб'єктивне буття" (Апресян Р.Г., Гусейнов А.А. (ред.), 2001. С. 535–536). Ціннісні орієнтації – соціальні цінності, які поділяються особистістю і виступають як цілі життя і основні засоби їх досягнення (Данилова А.И. (ред.), 2003. С. 347).

з іншого. Коли цього не відбувається, у демократичних країнах неминуче з'являється соціальна напруженість (2008. С. 136).

Сучасний перехід до нових цінностей – це справжня українська "екзистенційна революція", яка можлива лише на основі формування справжнього громадянського суспільства. Саме громадянські інститути на рівні людських спільнот, як писав В. Гавел, формуватимуть реальні суспільні цінності довіри, відкритості, взаємної відповідальності, солідарності, гуманізму. Ці цінності і відповідні їм інститути повинні створюватися "знизу" як результат справжньої суспільної самоорганізації, тобто мають житися живим діалогом і справжніми потребами, з яких вони виникають (2016. С. 128–129). Цінності мають значення, коли вони відображаються у повсякденних практиках індивідів. По суті, для всіх постсоціалістичних країн виявилось, що зміна нагромаджуваних цілими поколіннями ціннісних орієнтирів вимагає справжньої ресоціалізації. Як показує практика, виконання такого завдання є дуже складним.

Умовою ефективності досягнення більш дієвих параметрів суспільної стабільності є здійснення фундаментальних інституційних змін у суспільстві. Поза реалізацією кардинальних національних інституційних реформ Україна продовжуватиме перебувати в стані постійного пасивного очікування поліпшення суспільної ситуації. У влади в цих умовах виникає спокуса обіцяти електорату зовсім не прагматичні програми, а такі гасла (спрощені, але зрозумілі всім рішення, котрі, проте, неможливо реалізувати на практиці), які електорат хоче від неї почути.

Вирішальне значення в Україні набуває стратегія "поступових поліпшень". При цьому всі негативні й небажані наслідки реформ повинні в максимумі обсязі враховуватися і зводитися до мінімуму, в той час як можливі й необхідні впливи, синергетичні й симбіотичні ефекти повинні, навпаки, максимізуватися. Стратегічні національні завдання мають бути реалістичними і прагматичними. Завдання, які не мають шансів на виконання, незважаючи на їхню привабливість, формують завищені суспільні очікування. Такі очікування в подальшому призводять лише до нових, ще більших розчарувань щодо здійснюваної державної соціально-економічної політики.

Виділимо головні програми, які сьогодні необхідні в Україні для поліпшення соціально-економічної ситуації і виходу на нові змістові параметри суспільної стабільності. Серед цих національних програм: детінізація економіки, подолання корупції, деолігархізація, подолання фіктивного характеру фінансової сфери. Комплекс цих заходів, їхню реалізацію на практиці можна вважати стратегічним компромісом між інтересами всіх соціальних груп українського суспільства. Реалізація цих програм невіддільна від змін ціннісних суспільних орієнтацій, інституційних реформ, політико-економічних інновацій.

Системний характер тіньової економіки, яка в кризових умовах є своєрідним соціальним "амортизатором", що пом'якшує суспільну нестабільність, можливо подолати лише системними соціально-економічними заходами. В Україні необхідна масштабна суспільна переоцінка загроз тіньових і фіктивних процесів, належний суспільний контроль фінансових потоків, попередження незаконного переведення капіталів за кордон тощо.

Основою масової корупції є правовий нігілізм усіх верств суспільства і втрата чесних моральних орієнтирів економічної поведінки. Згідно з формулою Р. Клітгаарда, корупція є сумою монополії та дискреції за мінусом "підзвітності" (1988). В умовах масової корупції закони порушують усі

або майже всі, тобто закон не може бути "один для всіх". В корупційному суспільстві суворі антикорупційні закони порушуються шляхом вибіркового правозастосування, яке тим самим живить саму корупцію.

Щодо деолігархізації, то, безумовно, в Україні олігархія повинна "вийти" із суспільно-політичної сфери, перетворившись у важливу для суспільства чисто економічний ресурс – великий бізнес. Не олігархи, а середній клас та політичні сили, які представляють його інтереси, повинні стати тими суспільними суб'єктами, які будуть проводити реальні реформи. Для цього їй необхідна деолігархізація.

Чи закінчилася в Україні стадія "олігархізації" після того, як значна більшість олігархів відійшла на "другий план"? Здавалося б, ситуація змінилася, але насправді сфера дії відносин олігархічного капіталізму суттєво не зменшилась, а проблема ефективного управління загальнонаціональним системним бізнесом лише загострилася.

Важко розраховувати на успішність назрілих національних програм в умовах тотального маніпулювання суспільної думкою. Замість реальних реформ проводяться інформаційні програми і "роз'яснювальні" кампанії про ці реформи. Тим самим "рукотворно" створюються віртуальні соціально-економічні реальності, які й стають об'єктом досліджень з наперед визначеними псевдонауковими результатами і висновками. Наука, яка досліджує зконструйовану (зманіпульовану) не-реальність не потрібна ані суспільству, ані владі.

Отже, з проведеного дослідження можна зробити такі висновки. Значущість міждисциплінарного дослідження посилюється для суспільств, які перебувають у стані змістовних інституційних й функціональних трансформацій. Загальний тренд цих трансформацій відповідає логіці забезпечення більш стабільного суспільного розвитку. У порівнянні зі сталими демократичними суспільствами для України загрози нестабільності є цілком реальними. Соціально-економічний зміст сучасного стабільного суспільного розвитку в Україні можна оцінити трьома моделями. В теоретичному осмисленні кожної із них фіксується ряд підходів: суб'єктивізований (десуб'єктивізований); цілісний комплексний (некомплексний) щодо взаємозв'язку економіки, соціуму, культури, цінностей, етичності; людиноцентристський (нейтральний стосовно ролі індивіда, особистості); ринковий (адміністративно-ринковий); зорієнтований на соціальну структуру суспільства з пріоритетом середнього класу (з пріоритетом олігархії). Ці співіснуювальні підходи актуалізують міждисциплінарне дослідження суспільної стабільності, вимагаючи найрелевантнішого способу опису його параметрів.

Пропоновану класифікацію моделей стабільного суспільного розвитку використано для прикладного міждисциплінарного дослідження проявів суспільної нестабільності в Україні, яка є системною. Її зміст пов'язаний, насамперед, із об'єктивною макроекономічною логікою розвитку малої відкритої економіки з масштабною корупцією, тінізацією і розвинутою фіктивністю.

Запропоновані у статті теоретичні ідеї надалі плануються застосовувати як аналітичний інструментарій, зокрема, для двох цілей: у ґносеологічному плані – для порівняльного аналізу параметрів стабільності (нестабільності) суспільств з різним рівнем економічної свободи і демократії; в онтологічному – для розроблення прикладних рекомендацій і пропозицій щодо використання потенціалу стабільного суспільного розвитку для прискорення економічного зростання і соціально-політичного прогресу в Україні.

Підсумовуючи, слід зазначити, що проблема стабільного суспільного розвитку все більш стає ключовою у фундаментальній суспільній науці та практиці міждисциплінарних досліджень. Переходу до нових цінностей та сучасних соціально-економічних інститутів, які створюють найбільш повні і реальні умови для стабільного суспільного розвитку, сьогодні в Україні немає альтернативи.

Гострим проявом соціоекономічної нерівноваги стала проблема де-соціалізації, яка виступає насамперед як зменшення чисельності населення України.

Література

- Автономов В.С. (1998) Модель человека в экономической науке. Санкт Петербург: Экономическая школа.
- Апресян Р.Г., Гусейнов А.А. (ред.) (2001) Этика. Энциклопедический словарь. М.: Гардарики.
- Артёмова Т. (2015) Політична економія як ціннісний оплот соціально-економічної модернізації. *Економічна теорія*. №4.
- Базилевич В., Ильин В. (2010) Метафизика экономики. 2-е изд., испр. и доп. К.: Знання; М.: Рыбари.
- Боулдинг К.Э. (2002) Экономическая наука и социальные системы. *Панорама экономической мысли конца XX столетия*. Т. 2. Санкт Петербург: Экономическая школа.
- Гавел В. (2016) Сила безсилах. К.: Чеська бібліотека.
- Гальчинський А. (2015) Політична нооекономіка. *Економічна теорія*. №3.
- Геєць В. (2009) Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку. НАН України, Ін-т екон. та прогнозів. НАН України. К.
- Геєць В. (2015) Політико-економічні засади дослідження сучасного суспільства. *Економічна теорія*. № 3.
- Глуценко О. (2016) Реципрокний обмін: діалектика розвитку та форми прояву в умовах інформаційно-мережевого суспільства. *Економічна теорія*. №1.
- Гриценко А.А. (2016) Економіка України на шляху до інклюзивного розвитку. *Економіка і прогнозування*. № 2.
- Данилова А.И. (ред.) (2003) Социологическая энциклопедия. Минск: "Беларуская Энциклапедия".
- Евстигнеева Л.П., Евстигнеев Р.Н. (2010) Экономика как синергетическая система. Москва: ЛЕНАНД.
- Єщенко П.С. (2014) Світу потрібен новий вектор розвитку: від bubbleeconomics – до економіки людини. *Економіка України*. № 6.
- Зверяков М.І. (2015) Про зміну моделі економічного розвитку. *Економіка України*. №6.
- Козловски П. (1999) Принципы этической экономики. Санкт Петербург: Экономическая школа.
- Колодко Г.В. (2014) Куда идёт мир: политическая экономия будущего. Москва: Магистр.
- Кораблін С.О. (2016) Модель "відстаючого зростання": економічні фактори та наслідки для України. *Економіка і прогнозування*. № 2.
- Лібанова Е. (2008) Ціннісні орієнтації та соціальні реалії українського суспільства. *Економіка України*. № 10.
- Мазараки А. (2010) Торговля: история, цивилизация, мораль. Киев: Книга.
- Мазараки А., Ильин В. (2004) Философия денег. *Киев. нац. торгово-экон. ин-т*. К.: КНТЭУ.
- Маршалл А. (1993) Принципы экономической науки. Москва: Прогресс-Универс. Т. 1.
- Мертон Р. (2006) Социальная теория и социальная структура. М.: АСТ, ХРАНИТЕЛЬ.
- Мизес Л. фон. (2008) Человеческая деятельность: трактат по экономической теории. Челябинск: Социум.
- Парсонс Т. (1998) Система современных обществ. М.: Аспект-Пресс.
- Пікетті Т. (2016) Капітал у ХХІ столітті. К.: Наш Формат.
- Поляньи К. (2002) Экономика как институционально оформленный процесс. *Экономическая социология*. Т. 3. № 2.
- Ротбард М. (2009) Праксиология, ценностные суждения и государственная политика. *Экономическая политика*. № 3.

- Філіпенко А.С. (2016) Народна, солідарна економіка: концептуальний ескіз. *Економіка України*. №6.
- Форд Г. (1989) *Моя жизнь, мои достижения*. М.: Политиздат.
- Etzioni A. (1988) *The Moral Dimension: Toward a New Economics*. New York; London.
- Klitgaard R. (1988) *Controlling corruption*. University of California Press.
- Lutz M. A., Lux K. (1988) *Humanistic Economics*. New York.
- Rothbard M. (1998 [1982]) *The Ethics of Liberty*. New York: University Press.
- Stigler G. (1971) *The Theory of Economic Regulation*. *Bell Journal of Economics and Management Science*. Vol. 2 (Spring).
- Ulrich P. (1987) *Transformation der okonomischen Vernunft*. 2 Aufl. Bern; Stuttgart.

Referencis

- Avtonomov V.S. (1998) Model' cheloveka v jekonomicheskoy nauke [Model man in ekonomicheskoy science.]. Sankt Peterburg: Jekonomicheskaja shkola. (In Russian)
- Apresjan R.G., Gusejnov A.A. (red.) (2001) *Jetika. Jenciklopedicheskij slovar' [Ethics. Encyclopedic Dictionary]*. Moskva.: Gardariki. (In Russian)
- Art'omova T. (2015) Politychna ekonomiya yak tsinnisnyy oplot sotsial'no-ekonomichnoyi modernizatsiyi [Political economy values as a bulwark of social and economic modernization.]. *Ekonomichna teoriya*. #4. (In Ukrainian)
- Bazilevich V., Il'in V. (2010) *Metafizika jekonomiki [Metaphysics of the economy.]. 2-e izd., ispr. i dop.* Kiev: Znannja; M.: Rybari. (In Russian)
- Boulding K.Je. (2002) *Jekonomicheskaja nauka i social'nye sistemy. Panorama jekonomicheskoy mysli konca XX stoletija [Economic science and social systems. Panorama of economic thought of the late twentieth century.]. T. 2.* Sankt Peterburg: Jekonomicheskaja shkola. (In Russian)
- Havel V. (2016) *Syla bezsilykh [The power of the weak]*. Kyiv: Ches'ka biblioteka. (In Ukrainian)
- Hal'chyns'kyy A. (2015) Politychna noekonomika [Political noekonomika]. *Ekonomichna teoriya*. #3. (In Ukrainian)
- Heyets' V. (2009) *Suspil'stvo, derzhava, ekonomika: fenomenologiya vzayemodiyi ta rozvytku [Society, state, economy, cooperation and development fenomenologiya]. NAN Ukrayiny, In-t ekon. ta prohozuv. NAN Ukrayiny.* Kyiv. (In Ukrainian)
- Heyets' V. (2015) *Polityko-ekonomichni zasady doslidzhennya suchasnoho suspil'stva [Political and economic foundations of the study of modern society]. Ekonomichna teoriya.* #3. (In Ukrainian)
- Hlushchenko O. (2016) *Retsyproknyy obmin: dialektyka rozvytku ta formy proyavu v umovakh informatsiyno-merezhevoho suspil'stva [Reciprocal exchange: the dialectic of development and manifestations in terms of information and network society]. Ekonomichna teoriya.* #1. (In Ukrainian)
- Hrytsenko A.A. (2016) *Ekonomika Ukrayiny na shlyakhu do inklyuzyvnogo rozvytku [Ukraine's economy towards inclusive development]. Ekonomika i prohozuvannya.* # 2. (In Ukrainian)
- Danilova A.I. (red.) (2003) *Sociologicheskaja jenciklopedija [Sociological Encyclopedia.]. Minsk: Belaruskaja Jencyklopedija.* (In Russian)
- Evstigneeva L.P., Evstigneev R.N. (2010) *Jekonomika kak sinergeticheskaja sistema [Economy as a synergetic system]*. Moskva: LENAND. (In Russian)
- Yeshchenko P.S. (2014) *Svitu potriben novyy vektor rozvytku: vid bubbleetsonomits - do ekonomiky lyudyny [World needs a new vector of development from bubbleetsonomits - to the human economy]. Ekonomika Ukrayiny.* #6. (In Ukrainian)
- Zvyeryakov M.I. (2015) *Pro zminu modeli ekonomichnoho rozvytku [On the change of the model of economic development]. Ekonomika Ukrayiny.* #6. (In Ukrainian)
- Kozlovski P. (1999) *Principy jeticheskoy jekonomii [Principles of ethical economy]. Sankt Peterburg: Jekonomicheskaja shkola.* (In Russian)
- Kolodko G.V. (2014) *Kuda idjot mir: politicheskaja jekonomija budushhego [Where the world is going: the political economy of the future]*. Moskva: Magistr. (In Russian)
- Korablin S.O. (2016) *Model' "vidstayuchoho zrostannya": ekonomichni faktory ta naslidky dlya Ukrayiny [Model "lagging behind growth ": economic factors and implications for Ukraine]. Ekonomika i prohozuvannya.* # 2. (In Ukrainian)
- Libanova E. (2008) *Tsinnisni oriyentatsiyi ta sotsial'ni realiyi ukrajins'koho suspil'stva [Values and social realities of the Ukrainian society]. Ekonomika Ukrayiny.* # 10. (In Ukrainian)
- Mazaraki A. (2010) *Torgovlja: istorija, civilizacija, moral' [Trade: history, civilization, morality]*. Kiev: Kniga. (In Russian)

- Mazaraki A., Il'in V. (2004) *Filosofija deneg* [Philosophy of money.]. Kiev. nac. torgovo-jekon. in-t. Kyiv: KNTJeU. (In Ukrainian)
- Marshall A. (1993) *Principy jekonomicheskoy nauki* [Principles of Economic Science]. Moskva: Progress-Univers. T. I. (In Russian)
- Merton R. (2006) *Social'naja teorija i social'naja struktura* [Social theory and social structure.]. Moskva: AST: AST MOSKVA: HRANITEL''. (In Russian)
- Mizes L. fon. (2008) *Chelovecheskaja dejatel'nost': traktat po jekonomicheskoy teorii* [Human activity: a treatise on economic theory]. Cheljabinsk: Socium. (In Russian)
- Parsons T. (1998) *Sistema sovremennyh obshhestv* [The system of modern societies]. Moskva: Aspekt-Press. (In Russian)
- Piketti T. (2016) *Kapital u XXI stolitti* [Capital in the XXI century]. Kyiv: Nash Format. (In Ukrainian)
- Polan'i K. (2002) *Jekonomika kak institucional'no oformlennyj process* [Economics as an institutionalized process]. *Jekonomicheskaja sociologija*. T. 3. № 2. (In Russian)
- Rotbard M. (2009) *Praksiologija, cennostnye suzhdenija i gosudarstvennaja politika* [Praxiology, value judgments and state policy]. *Jekonomicheskaja politika*. № 3. (In Russian)
- Filipenko A.S. (2016) *Narodna, solidarna ekonomika: kontseptual'nyy eskiz* [Folk, solidary economy: conceptual sketch]. *Ekonomika Ukrayiny*. #6. (In Ukrainian)
- Ford G. (1989) *Moja zhizn', moi dostizhenija* [My life, my achievements]. Moskva: Politizdat. (In Russian)
- Etzioni A. (1988) *The Moral Dimension: Toward a New Economics*. New York; London. (In English)
- Klitgaard R. (1988) *Controlling corruption*. University of California Press. (In English)
- Lutz M. A., Lux K. (1988) *Humanistic Economics*. New York. (In English)
- Rothbard M. (1998 [1982]) *The Ethics of Liberty*. New York: University Press. (In English)
- Stigler G. (1971) *The Theory of Economic Regulation*. *Bell Journal of Economics and Management Science*. Vol. 2 (Spring). (In English)
- Ulrich P. (1987) *Transformation der okonomischen Vernunft*. 2 Aufl. Bern; Stuttgart. (In English)

Надходження до редакції 11.04.2017 р.

STABILITY OF SOCIAL DEVELOPMENT: INTERDISCIPLINARY RESEARCH EXPERIENCE

Vasyl Lahutin

Author affiliation: Doctor of Economics; Professor; Head of the Department of Economic Theory and Competition Policy of Kyiv National University of Trade and Economics.
E-mail: Lagutin-vd@ukr.net

The problems of sustainable social development in the context of interdisciplinary research have been analysed, the main factors for social and economic stability in Ukrainian society have been identified. The article highlights the priorities of transition to the new models of social stability in Ukraine, as well as the associated economic risks and restrictions.

Key words: stability, instability, social development, social development models, values, middle class, oligarchy.

JEL: A120:O110.